Deze bondige geannoteerde artikelen bieden alles bijeengenomen een goede indruk van de stand van het onderzoek in de literatuur die er met name de laatste jaren over de opvang van Duitse, meest joodse vluchtelingen in Nederland is verschenen. Zo vinden we artikelen over de lotgevallen van de Oostfriese joden net over de grens in de jaren tot 1940 (door Van der Veen), over de opvang van vluchtelingen in Nederland sinds de zestiende eeuw (Leenders), over het beleid van de Nederlandse regering en over de Nederlandse publieke opinie ten aanzien van Duitse vluchtelingen in de dertiger jaren (resp. Van Merriënboer en Hulst), over het ontstaan van het vluchtelingenkamp Westerbork (Berghuis) en over de vele kunstenaars onder de Duitse vluchtelingen (Velema). De bundel besluit met twee korte biografische bijdragen (van resp. Dek en Prinsen); deze maken de in de eerdere artikelen behandelde thema's in concrete levensverhalen aanschouwelijk.

Kortom, een aardige, informatieve bundel die door het veelal eenvoudig gehouden taalgebruik en ook al vanwege de onbekende foto's en prenten waarmee hij is geïllustreerd, ook in het onderwijs goed te gebruiken is.

Koen Aarts, Hans Pols, *'De Greb'. Herinneringen aan de slag om de Grebbeberg* (Veen, Utrecht/Antwerpen 1990) 189 blz., prijs *f*24,90

Wat voelden en dachten de tienduizenden jongens die in Nederlands laatste officiële oorlog, meest als dienstplichtig militair, hun land moesten verdedigen in de Grebbelinie? Dat was het onderwerp van een televisie-documentaire die in 1990, een halve eeuw na de Duitse inval werd uitgezonden. In dit boek vindt men een uitvoeriger neerslag van de 24 interviews die Aarts en Pols met negentien van hen hielden.
Het gaat in dit boek niet over de mythen die er al meteen vanaf mei 1940 ontstonden om de pijnlijk snelle nederlaag beter te kunnen verwerken; daarmee wordt in twee andere in 1990 verschenen bundels afgerekend (zie H. Amersfoort, P.H. Kamphuis (ed.), *Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied* (Den Haag 1990) en J.P.B. Jonker e.a. (ed.), *Vijftig jaar na de inval. Geschiedschrijving en Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1990)). Nee, ondanks de zeer traumatische afloop gaat het in 'De Greb' voornamelijk om de dagelijkse ervaringen die direct betrokkenen met name vanaf de mobilisatie in augustus 1939 tot en met de capitulatie op 14 mei 1940 in de Koninklijke Landmacht opdeden.
Zo maakt men in het chronologisch opgebouwde verhaal (uitvoerige interview-citaten, voorzien van degelijke inleidingen en verbindende teksten) eerst kennis met de veelal heel bescheiden maatschappelijke achtergronden van de zegslieden. Men komt te weten dat de meesten heel ver afstonden van de politiek en de gebeurtenissen in Duitsland. Vervolgens komen aan de orde: hun uiteenlopende houding jegens de dienstplicht, het leger en de grote maatschappelijke tegenstellingen tussen gewone soldaten, onderofficieren en officieren.
In het hoofdstuk over de mobilisatiefase (37-66: oproep, inkwartiering, stellingen graven, ontspanning) ziet men hoe het militaire apparaat zich op de toenemende dreiging voorbereidde en wat dat voor de manschappen betekende. In de vijf volgende hoofdstukken worden de zeer ingrijpende gebeurtenissen en ervaringen van deze 'vijfdaagse oorlog' per dag uitvoerig gevolgd. Daaruit springen naar voren: het aanvankelijke optimisme over de eigen kansen, de verbijsterende schok van de eerste beschietingen, de complete ontreddering onder de leidende officieren en de zeer uiteenlopende reacties op de capitulatie.
Al met al biedt deze met 26 foto's geïllustreerde 'oral history' vanuit het perspectief van 'Jan Soldaat' geen opwekkende, maar wel heel boeiende en leerzame kost. Jongeren van nu kunnen er namelijk in lezen dat ze even weinig van de realiteit van de oorlog weten als hun (bijna-)leeftijdgenoten van 1940 en hoe schokkend het is om er dan ineens middenin te zitten.

Willy Lindwer, *Kamp van hoop en wanhoop. Getuigen van Westerbork, 1939-1945* (Uitgeverij Balans, Amsterdam 1990) 271 blz., prijs *f*35,-

Dit boek en de eraan ten grondslag liggende Tros-documentaire zijn in zekere zin te danken aan de navrante omstandigheid dat Westerbork door toedoen van de Duitse kampcommandant Gemmeker het meest gefotografeerde en gefilmde concentratiekamp van het Derde Rijk is geweest. De maker van beide, Willy Lindwer, heeft in dit boek 191 foto's, een geschiedenis van het kamp, een biogram van zijn fotograaf en filmer, de later evengoed gedeporteerde gevangene Breslauer en de getuigenissen van zeventien overlevenden samengebracht.
Het resultaat is een indringende en vrij complete, inhoudelijke en visuele, documentaire over kamp Westerbork in zijn Nederlandse (Centraal Vluchtelingenkamp: 1939-1942) en in zijn Duitse periode (Polizeiliches Juden Durchgangslager: 1942-1945). De foto's en de getuigenissen (zeven van gevluchte Duitse joden, acht van Nederlandse joden, twee van een in het kamp wonend echtpaar) laten de overeenkomsten en verschillen tussen beide fasen goed uitkomen.
In woord en beeld wordt aandacht gegeven aan de diverse facetten van het kampleven en de beleving daarvan: de 93 wekelijkse transporten (in totaal 104.000 Nederlandse joden) naar het oosten, de rol van de andere Nederlanders (o.a. marechaussee), de tegenstellingen tussen de 'bevoorrechte' Duitse joden en de meestal snel op transport gestelde Nederlandse joden, het dagelijkse leven, de kampleiding en de vele activiteiten op religieus en cultureel terrein. Door de goed gekozen opzet van het boek slaagt Lindwer erin om deze bizarre maar voor Nederland belangrijke geschiedenis van kamp Westerbork voor een groot publiek duidelijk en invoelbaar te maken.

JODEN IN DE OORLOG

Mau Kopuit, *Dat heeft mijn oog gezien. Het leven in oorlogstijd in kranteberichten uit de algemene en joodse pers 1940-145* (Kok, Kampen 1990) 129 blz., prijs *f*35,-

De bekende joodse publicist Kopuit heeft het zichzelf met de samenstelling van dit boek niet gemakkelijk gemaakt. Op weinig gebruikelijke wijze wil hij nogmaals de mythe ontzenuwen van het onbaatzuchtige Nederlandse volk, dat tijdens de bezetting de vervolgde joodse landgenoten op grote schaal de helpende hand zou hebben toegestoken. Kopuit is ervan uitgegaan dat goedgekozen beeldmateriaal zijn stelling, dat de Nederlandse joden aan hun lot zijn overgelaten, op indringender wijze zou illustreren dan een min of meer geleerd betoog. Kopuits tekst neemt dan ook amper tien procent van het boek in beslag.
In een beknopte inleiding geeft hij een overzicht van de jodenvervolging in Nederland. De belangrijkste verklaring voor het, in internationaal perspectief gezien, uitzonderlijk hoge percentage vermoorde Nederlandse joden zoekt Kopuit in het feit dat aanpassing aan de nieuwe omstandigheden het best strookte met het eigenbelang van de Nederlandse bevolking. Zelfs de regering in ballingschap en

aanvankelijk de illegaliteit, hadden geen oog voor de problemen van de joden. De directe hulp die door slechts een handvol mensen aan de joden werd verleend, stak schril af tegen de actieve medewerking die bijvoorbeeld een groot aantal politiemensen en ambtenaren verleenden aan de jodenvervolging.
Het overgrote deel van het boek bestaat uit een chronologische reeks overdrukken van krantenpagina's die Kopuits stelling moeten adstrueren. Telkens plaatst hij een pagina uit het *Algemeen Handelsblad* of uit de *Alkmaarsche Courant*, respectievelijk een landelijk en een regionaal dagblad 'dat niet beter of slechter was dan andere kranten', tegenover een pagina uit een nummer van *Het Joodsche Weekblad* dat ongeveer gelijktijdig verscheen. Terwijl in de kolommen van het weekblad van de Joodse Raad de ondergang van het Nederlandse jodendom zich al snel aftekent, 'bewijzen' de dagbladen dat het leven in niet-joods Nederland gewoon doorging. Het contrast zou moeten treffen met de kracht van een mokerslag.

Toch moet ik bekennen dat ik bij het lezen van dit boek op een gegeven moment wat wrevelig werd, niet door de enkele detailfout of door de soms boude beweringen van de auteur, maar omdat het 'beeldbetoog' mij enigszins demagogisch voorkwam. Want wat bewijst Kopuit werkelijk door de voorpagina van *Het Joodsche Weekblad* te vergelijken met de sportpagina van het *Algemeen Handelsblad*, waarin verslag wordt gedaan van 'Een Elfstedentocht zonder weerga' (verboden voor joden) of met een advertentiepagina waarin Mina Bakgraag uitlegt hoe zij zonder boter, melk en eieren, maar mét gebruik van 'Roer-Om' een heerlijk luchtige cake bakt. Het bewijst slechts dat hij twee ongelijksoortige publikaties met elkaar vergelijkt.
Ik weet niet of het voor of tegen mij spreekt dat dit boek mij maar een enkele keer echt heeft kunnen roeren. Terwijl het *Algemeen Handelsblad* op 22 januari 1942 adverteerde voor de dolle klucht 'Kiki' met Johan Kaart, verschenen een dag later in *Het Joodsche Weekblad* aankondigingen van de reprise van de muzikale Nelson-show met Henriëtte Davids en Silvain Poons en van de Willy Rosenrevue 'Carnaval!!' (toegang alleen voor joods publiek). Is niet het echt tragische dat ook de Nederlandse joden probeerden, moesten proberen tegen de verdrukking in het gewone leven zijn gang te laten gaan? Maar maak dat je leerlingen maar eens duidelijk.
Jan Ramakers

PROEFSCHRIFT

Leo Lucassen, *En men noemde hen zigeuners... De geschiedenis van Kaldarasch, Ursari, Lowara en Sinti in Nederland (1750-1944)* (Stichting Beheer IISG/SDU Uitgeverij, Amsterdam/'s-Gravenhage 1990) 414 blz.

De geschiedenis van (al dan niet etnische) minderheden neemt in de regel in het onderwijs geen prominente plaats in. Ongetwijfeld vallen in een les wel eens de termen Hugenoten en Marranen en de tragische moderne geschiedenis van de joden blijft natuurlijk ook niet onbesproken. Maar toch ... meestal blijft het daarbij. En dat is jammer. Want niet alleen levert de geschiedenis van minderheden een grote hoeveelheid stof voor boeiende, spannende verhalen vol kleurrijke details. Zij stelt ons ook in staat meer generaliserende conclusies te trekken over onze eigen multiculturele samenleving. Voor beide beweringen levert Lucassen in dit proefschrift over de geschiedenis van de zigeuners in Nederland het bewijs.
Het belangrijkste thema van deze studie is het proces van etikettering en stigmatisering van rondtrekkende groepen door de overheid in de periode 1750-1944. Welke ideeën leefden er bij verschillende autoriteiten over 'zigeuners'? Wie hebben zij in de loop van de tijd als zigeuners bestempeld? Aan welke voorwaarden moesten groepen voldoen om voor het negatieve stigma 'zigeuner' in aanmerking te komen? Welke gevolgen hadden etikettering en stigmatisering voor het toelatings- en uitzettingsbeleid?
Een van Lucassens belangrijkste conclusies luidt dat het beeld van 'de zigeuner' voor een groot deel door de overheid werd geconstrueerd. Het werd niet door de werkelijkheid gecorrigeerd omdat beleidsmakers zelden met zigeuners zelf in aanraking kwamen. Door het repressieve overheidsoptreden werden de negatieve opvattingen over zigeuners 'als vanzelf' gelegitimeerd. Daarnaast biedt dit boek informatie over herkomst, uiterlijk, levenswijze, beroepsuitoefening en samenstelling van een viertal groepen rondtrekkende ketellappers, beren- en beestenleiders en paardenhandelaren, die als zigeuners werden gestigmatiseerd.

Met name deze informatie in de wat anekdotische sfeer zal leerlingen wel aanspreken, temeer omdat het boek goed geschreven is. Maar omdat aan deze studie ook een pittige theoretische exercitie ten grondslag ligt, valt te vrezen dat leerlingen er toch wat moeilijk mee uit de voeten zullen kunnen. Ik kan het boek echter aan iedere docent van harte aanbevelen. In combinatie met wat 'eenvoudiger' literatuur (ik denk bijvoorbeeld aan de uitgave *Vreemd gespuis* uit 1987) moet het voldoende inspiratie leveren voor een paar boeiende en uiterst zinvolle lessen over de geschiedenis van minderheden in Nederland.
Jan Ramakers

klasio
nummer 2/91
pagina's 42 en 43